

עינים בסידור התפילה

דף מקורות 9 - הברכות השליליות: שלא עשני גוי, עבד ואשה

ברייטא, מנחות מג:

תניא, היה ר' מאיר אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור. רב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דהוה קא מברך שלא עשאני בור, אמר ליה כולי האי נמי? אמר ליה: ואלא מאי מברך? שלא עשאני עבד, היינו אשה! עבד זיל טפי.

תוספתא, ברכות (מהד' ליברמן) פרק ו הל' יח

ר' יהודה אומר: שלש ברכות חייב אדם לברך בכל יום: ברוך שלא עשני גוי, ברוך שלא עשאני בור, ברוך שלא עשאני אשה. גוי שנאמר "כל הגוים כאין נגדו כאפס ותהי נחשבו לו"; בור שאין בור ירא חטא; אשה שאין הנשים חייבות במצות. משלו משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לעבדו בשל לי תבשיל והוא לא בשל תבשיל מימיו - לסוף מקדיח הוא את התבשיל ומקניט את רבו, להפוך לו חלוק והוא לא הפך חלוק מימיו - לסוף מלכלך את החלוק ומקניט את רבו.

רש"י, על הגמרא, שם

כולי האי נמי - (1) דמשבחת נפשך דאינך עם הארץ (2) ל"א כולי האי נמי בשלמא עובד כוכבים ואשה הואיל ולא בני מצוה נינהו שפיר מברכת אלא בור בר מצות הוא. היינו אשה - (1) דאשה נמי שפחה לבעלה כעבד לרבו (2) ל"א היינו אשה דלענין מצות אשה ועבד שוין דגמרינן לה לה. זיל טפי - (1) אפילו הכי מזולזל העבד יותר מן האשה (2) ל"א זיל טפי כלומר זיל והוסיף וברך שלא עשאני עבד כדי להשלים.

בית יוסף, סי' מו

אנו מברכין שלא עשני עבד, אף על פי שישנו בקצת מצות - זיל טובא (1) והוא חשוד על הגזל כדתנן (אבות ב, ח) "מרבה עבדים מרבה גזל", (2) וגם דומה לגוי שאין לו זכות אבות (3) ועוד שאסור בבת ישראל.

ב"ח, שם אות ז

ויש מקשין: אמאי לא תקנו לברך שעשני ישראל ככל שאר ברכות שנתקנו על החסד שעשה בפועל שנתן ללב בינה מלביש ערומים פוקח עורים וכן כולם? ומפרשים על דרך מאמר רבותינו ז"ל (עירובין יג:) "נוח לו לאדם שלא נברא משנברא כו'", וזה יכוין בברכות אלו: כלומר, מי יתן שלא עשני, ועכשיו שעשני - אברך את ה' שאל עשני גוי או עבד או אשה. ונאה הוא לדרשא, אבל אין כאן קושיא, דאם היה מברך שעשני ישראל - שוב לא היה יכול לברך שעשני בן חורין ושעשני איש, דלשון שעשני ישראל שכבר בירך משמעו בן חורין, ומשמעו נמי איש ישראל ולא אשה, דאשה נקראת ישראלית, ואם כן לא היה מברך שלש ברכות אלא ברכה אחת. ואין זה כוונתנו לקצר אלא להאריך בהודאות, ולברך על כל חסד וחסד ברכה בפני עצמה...

הרב קוק, עולת ראיה א', עמ' עא
 "ישראל עלה במחשבה תחילה". וראשית המחשבה היא כל היש במציאות העליונה הכוללת את הכלל כולו בהיותו היותר טהורה ויותר אצילית. והמדרגה הזאת, שאין מבלעדה במציאות ההתהוות במהותיותה העצמית, היא עומדת למעלה מכל ברכה ותהילה, מכל הלל והודאה, ואי אפשר לבטא את הכרתה של טובה עליונה זו בשום רעיון ומחשבה, וקל וחומר בשום בטוי ומלול.

ר' ברוך הלוי עפשטיין, ברוך שאמר, עמ' כט-ל
 בנוגע לשם גוי אנו מוצאים אותו ישר ומכוון לשם גדול ונהדר גם בישראל, כמו באברהם "ואברהם היה יהיה לגוי גדול" ובשרה – "וברכתיה והיתה לגוים" ... והשם "נכרי" – בעיקרו יונח על שם איש זולתו של המדובר, אף כי הוא מעמו ומדתו, ומשותף שם ז העם שם איש "זר", והוא בודאי כולל איש ישראל ... ולפעמים יונח שם "נכרי" גם על בן משפחה אחרת, וכמו שאמרו רחל ולאה ביחוסן לאביהן "הלא נכריות נחשבנו לו" (בראשית לא, טו) ... ומכל זה מבואר שקשה להשתמש בברכת הודאה זו בשמות אלה גוי ונכרי, המשותפים גם לעם ישראל, ואין זסה מן הנמוס ומן הכבוד ... היותר נכון בענין הברכה שלפנינו לקרוא "שלא עשני עכו"ם", והוראתו ודאית וברורה, להיותו ראשי תיבות "עובדי כוכבים ומזלות", הם העמים הקדמונים.

י. בער, סידור עבודת ישראל
 ויפה תיקן [=לומר "נכרי"], כי אע"פ שהרגילו חז"ל לקרוא "גוי" לאיש אחר שאינו מישראל ... מכל מקום בכל המקרא תיבת "גוי" הוראתה כמו "עם" ... אבל "נכרי" היא המלה הנכונה אם הכוונה על איש זר שאינו מזרע ישראל. ואנחנו מחובתנו לסדר תפלותינו בלשון ברורה.

הגרי"ד סולוביצ'יק, שיעורים לזכר אבא מרי כרך ב' עמ' כ (בתוך: ברכות התורה)
 אנו מברכים כל יום "שלא עשני גוי". ברכה זו מתייחסת לפום ריהטא, לבחירת ישראל, ואם אמר "שעשני ישראל" – הרי יצא ידי חובתו. אם כן צריך עיון, למה אנו מברכים עוד פעם במערכת ברכת התורה "אשר בחר בנו מכל העמים"? התשובה פשוטה. **ישנן שתי בחירות:**

1) **בחירת האבות** על פי ההבטחה לאברהם (בראשית יז, ז): והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדרתם לברית עולם להיות לך לא-להים ולזרעך אחריו.

2) **בחירת ישראל בסיני**, כדכתיב (שמות יט, ה): "והיית לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש".

שו"ת האלף לך שלמה חלק או"ח סימן לד
שאלה: באחד שמברך ברכת השחר "שלא עשני עכו"ם" ואין רצונו לברך "שלא
עשני גוי", דגם ישראל נקראו גוים.
הנה נוסחא זו ודאי הוי צד אפיקורסת, דהרי עכו"ם הוי ר"ת של עובדי כוכבים
ומזלות ואם אומר כן משמע דנכרים דאין עובדים כו"מ עליהם אינו מברך והוא
צד אפיקורסת.
ואם רצה לשנות נוסחת השם מכח דאף ישראל נקראים כן הוה ליה למימר "שלא
עשני נכרי" אבל מדברך שלא עשני עכו"ם הוי בו צד אפיקורסת.
ועל ההערה גופה דישראל נמי נקראו כן הוא טעות דהנה ישראל בכלל נקראים
גוי כמ"ש "גוי וקהל גוים יהי ממך" וכן "הוי גוי חוטא" אבל כל אחד מישראל
בפני עצמו אינו נקרא גוי. אבל בנכרים כל יחיד מהם נקרא גוי. והטעם עפ"י
מה שכתוב במדרש, דביעקב הוי שבעים וכתוב נפש ובעשו הוי שש עשרה וכתוב
נפשות, דישראל הם מעולם היחוד אבל הגוים הם מעולם הפירוד עיי"ש.
ולכך אתיא שפיר, דבנכרי כיון דכל אחד הוי דבר בפני עצמו נקרא כל אחד מהם
גוי, אבל בישראל כל אחד ביחוד הוי רק משהו וחלק קטן מן הכלל לכך לא
נקרא יחיד בפני עצמו בכלל גוי.
וראי' ממ"ש "מגיד דבריו ליעקב וכו' לא עשה כן לכל גוי" - ואיך אמר לא עשה כן
לכל גוי והרי ישראל נמי נקראו גוי? אך הכונה דבישראל מגיד הוא ית' דבריו
לאחד כמו שהגיד התורה למשה רבינו לבד והוא למדה לישראל וכן לכל דור
מגיד דבריו לחכם הדור, אבל לא עשה כן לכל גוי להיות מודיע לגוי אחד ולכך
שפיר אמר לכל גוי, דישראל אחד לא נקרא גוי.
ולכך לא ימצא לומר על רבים מישראל לשון "גוים", דלשון רבים משמע הרבה
גוים ובישראל ליכא הרבה גוים, אבל בגוים נאמר "נביא לגוים נתתיך" וכן "רם
על כל גוים ה'" אבל יעקב או ישראל נקרא אף אחד והרבה נקראו ישראלים.
ולכך שפיר מברך כל אחד שלא עשני גוי, דאם הייתי נכרי הייתי אני לבדי נקרא
גוי לא כן עתה לא נקראתי בפני עצמי גוי. וכן נאמר ביחזקאל לז' "הוי לגוי אחד
בארץ" דבכלל נקרא גוי אחד ואמר שם ולא יחצו עוד לשני גוים דאז כיון דנעשה
פירוד ביניהם יהי לכ"א מלך אחר נקרא כל חד מהם גוי וביחד ב' גוים אבל כל
יחיד מהם לא נקרא גוי. ולכך צריך לברך רק שלא עשני גוי והמשנה מזה
עתידי ליתן את הדין.

דף מקורות א - שלא עשני אשה / שעשני כרצונו

שעשני כרצונו - ספר אבודרהם, ברכות השחר ד"ה כששומע קול והנשים נוהגות לברך במקום שלא עשני אשה "שעשני כרצונו", כמי שמצדיק את הדין על הרעה הבאה עליו.

רש"ר הירש, סידור התפילה, ברכות השחר, עמ' יא "ברוך שלא עשני גוי, עבד, אשה" – הברכות הללו אינן ברכות הודיה שה' לא עשנו גוי עבד ואשה. הברכה מעוררת אותנו לבחון תפקידנו, שה' הטיל עלינו בזה שעשנו איש יהודי משוחרר, ושנבטיח הבטחה חגיגית, שנעשה כדי לצאת ידי חובת תפקידנו.

הרב מונק, עולם התפילות, עמ' לה הרגש של החזקת טובה כלפי ה', המביא את בני החורין ואת הזכרים לברך לקונם, אינו מבוסס על זכויותיהם המיוחדות או על חירויות שהוענקו להם, אלא מקורו בשמחתם על התפקיד הרם שנפל בחלקם. השוני שבחובות הוא אחד מיסודות היהדות: "שיוון זכויות ושוני במעגל התפקידים" – דרישה זו עשויה לפי ההשקפה היהודית לקיים את שלום העולם.

... התורה מייסדת סדרי חברה שבהם נועדים תפקידים שונים לקבוצות שונות. סדר זה תואם לטבע, בעיקר באשר לשוני במין שהוא גם שוני ביכולת הגופנית ובסגולות הנפש. אין טעם להתלונן על סדרי הטבע שבו אין זכויות שוות לכל היצורים. לא פחות חסר טעם יהיה לבוא בטענה כזאת כלפי הדת. ... אולם היהדות איננה תולה את ערך האדם במידת החובות ובגודל התפקיד המוטל עליו, כי אם במידת אחריותו לגבי מילוי חובותיו אלה ובמסירותו ונאמנותו להגשימן. ... "מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ בין גוי בין ישראל, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשיו של אדם רוח הקודש שורה עליו" (ילקוט שופטים ד, ד).

ישועות יעקב, או"ח סי' מו ס"ק ה מבואר במדרש שהקב"ה נמלך במלאכים על בריאה האדם... לפי שאם האדם חוטא ח"ו, פוגם במלאכים... מדרך ענוה כשהדבר נוגע לקטן נמלך הגדול בו. אמנם בריאת האשה עשה הקב"ה ברצונו לבד, כי היא חלק מן האדם. וגם כי אף שאין בידה שכר תורה, מכל מקום איננה עלולה לחטוא כמו האדם, וזהו שהיא מברכת "שעשני כרצונו", היינו רצון הקב"ה לבד בלי המלכת המלאכים.

מהר"ל מפראג, דרוש על התורה, עמ' 30 ד"ה שוב אמר כה תאמר שוב אמר "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" (שמות יט, ג) – אמור בלשון רכה לנשים.

שכרן הרבה יותר מאד יותר משל אנשים, ולכך מקדים הנשים תחילה, וכדאיתא בברכות: "גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים"... האיש במה שהוא גבר איננו בעל שאנן והשקט מצד התגברותו והתפעלו, ואינו מוכן כל כך אל השאנן והמנוחה, הוא העולם הבא שהוא המנוחה בעצמו.

אבל הנשים ראויות ומוכנות לה מצד עצמן, שאינן בנות פעולה והתעוררות מצד עצם בריאתן, לפיכך גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים

מצד השאנן והשלוחה, כי זהו חלק הנשים וראויות לזה ביותר... אבל האנשים צריכים שיהיו עמלים וטורחים בתורה מבלי מנוח לילה ויום. וזהו "ותגיד לבני ישראל" – דברים הקשים כגידין, הוא העמל הגדול הזה. אמנם, לנשים בלשון רכה, כי אינן צריכות כל כך. ואעפ"כ הן ראויות לשכר יותר גדול עד שלזה הקדימן הכתוב כאמור.